

LA RELACIÓ ENTRE EL CATALÀ I L'OCCITÀ A L'OBRA DE MANUEL MILÀ I FONTANALS

1. EL PAPER DE MILÀ EN EL PROCÉS DE SINGULARITZACIÓ DEL CATALÀ AL SEGLE XIX

Com és sabut, l'entitat del català com a llengua romànica independent no era un fet plenament acceptat el segle XIX, ni a l'interior de la comunitat lingüística ni a l'exterior. Així, tal com ho explica Calaforra (1998: 27-34), des del primer moment la romanística europea restà dividida entre els partidaris de reconèixer el català com una llengua més i els qui opinaven que era una varietat del diasistema occitànic, sense oblidar les postures mixtes i els canvis de posició. No serà fins a principis del segle XX que Wilhelm Meyer-Lübke, el romanista més influent i respectat d'aquell moment, considerà el català una nova llengua romànica a *Das Katalanische* (1925) tot rectificant la seva postura inicial després de llegir els treballs de Bernard Schädell i els seus deixebles F. Krüger i K. Salow. Dins els països de llengua catalana, però, el procés fou molt més ràpid, perquè a finals del XIX, gràcies especialment a la tasca de Manuel Milà i Fontanals i Antoni de Bofarull, els catalanoparlants cultivats del Principat i les Balears, i una mica més tard els del País Valencià (veg. Rafanell 1991: 10), ja havien enterrat majoritàriament les velleïtats lingüístiques panoccitanistes —que aquí anomenarem llemosinisme—, tot i que es continués discutint, com avui, el nom de la llengua.

La figura de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) és, doncs, clau en el procés de superació del llemosinisme entre la intel·lectualitat catalanoparlant. Més enllà de la notable influència nacional i internacional que tingueren alguns dels seus treballs sobre poesia popular i literatura medieval, Milà ha estat considerat la persona que posà les bases de la filologia catalana moderna pels seus estudis sobre els parlars catalans.¹ Tanmateix, l'obra lingüística de Milà, reconeguda i valorada unànimement (veg. Solà 1991), sovint ha estat més citada que llegida. Fins i tot la seva aportació a la classificació dels dialectes catalans,

1. Abans de Fabra, l'única descripció científica del català que podia ser consultada per la comunitat científica eren els *Estudios de lengua catalana* (1875) que Milà dedicà al barceloní.

un dels aspectes que la dialectologia catalana sol justificar remetent-se a Milà, no és encara coneguda amb exactitud, ja que sovint només se'n cita la divisió binària dels parlars catalans en occidentals i orientals del 1861 ignorant o menystenint que a partir del 1875 rectificà la seva opinió inicial i proposà una nova agrupació de caràcter ternari.² Així mateix, tampoc no és encara conegut amb detall el procés que seguí Milà a l'hora de superar el llemosinisme, ja que, com la majoria dels primers homes de la Renaixença, també n'havia estat partidari de jove i al llarg de la seva vida mantingué alguns punts de vista sobre aquesta qüestió que han estat qualificats d'ambigus per part d'estudiosos com Mourelle-Lema (1966), Jorba (1984: 200-208) o Solà (1991: 136).³

Ens proposem, doncs, fer una breu revisió crítica del treball publicat de Milà⁴ que permeti precisar la seva opinió sobre l'entitat de la llengua catalana, tot centrant-nos en l'evolució de les seves idees sobre la relació existent entre l'occità i el català i la terminologia amb què designava aquestes llengües. L'anàlisi d'aquest *corpus* des d'un punt de vista cronològic ens permetrà traçar la trajectòria intel·lectual del nostre autor respecte a l'entitat del català i valorar adequadament l'originalitat i transcendència de les seves idees per a la historiografia de la llengua catalana.

2. MILÀ I FONTANALS, EL LLEMOSINISME I EL NOM DE LA LLENGUA CATALANA

Una anàlisi detallada de la seva obra lingüística fa palès que les idees de Milà sobre la identitat del català van passar per tres etapes diferents. En la primera, anterior al 1857, Milà va ser un llemosinista més que participava de l'ambient generat per l'*Oda a la pàtria* d'Aribau. Trobem, doncs, en els seus escrits de joventut, una identificació clara entre català i occità, especialment en el passat però també en el present. En la segona, Milà va canviar la postura inicial com a resultat de la lectura de l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc R. Cambouliu, tot i que més des d'un punt de vista terminològic que no ideològic. La característica principal d'aquesta breu època és l'abandó definitiu del terme *llemosí* per referir-se al català, ja fos antic o modern. En la tercera, iniciada amb la publicació del conegut assaig *De los trovadores en España* (1861), Milà ja manifesta clarament que el català i l'occità constituïen realitats lingüístiques separades, però només a partir de les conseqüències de la derrota de Muret (1213).

2. Concretament, en dialectes occidentals, orientals i baleàrics, classificació que ja no abandonarà en la seva obra posterior. Vegeu l'evolució de Milà sobre aquest aspecte a Bernat (2003).

3. Mourelle-Lema (1966: 105-106), per exemple, ha dit que *La teoria de Milà es tan profunda como oscura* o que *usa un lenguaje que desorienta, a primera vista*. En canvi, Jorba (1984: 201), molt més circumspecte, es limita a dir que en l'obra de Milà *hi ha certes vacil·lacions que, tot i ésser purament terminològiques, cal tenir en compte per a una major precisió*.

4. Pel que fa a la seva obra inèdita, conservada a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, vegeu Bernat (2003b: 43-46).

2.1 *La primera etapa (abans de 1857)*

Pel que fa a la primera fase, a diferència d'allò que caracteritzarà la seva obra posterior, és habitual trobar en els escrits milanians, a més de l'adjectiu *catalán*, les denominacions *habla lemosina*, *provenzal*, *lengua de oc* o *de los trovadores* aplicades a la nostra llengua, sovint precedides pels adjectius *nuestro/a* i/o *antiguo/a*. És obvi, doncs, que en aquesta època Milà concebia la llengua catalana com una variant del diasistema occitànic, especialment en la seva fase antiga o medieval, i que tots els termes citats eren usats indistintament en els seus escrits com a equivalents. Així ho va plasmar, per exemple, en els passatges que reproduïm a continuació:

¿Por qué no nació en los días/ de las glorias catalanas/ cuando el habla lemosina/ del poder y honor fue el habla?/ (*El lenguaje lemosín*, 1840. Veg. OC IV: 125).

El trovador, [...], encantaba las cercanías del Languedoc ó del Llobregat con los más dulces acentos de la dulcísima habla lemosina. (*Compendio del arte poética*, 1844. Veg. OC I: 362).

El caso es que se trata de una colosal empresa en la cual se han de arrimar todos los lemosines hombros. (Carta de Milà a Rubió i Ors datada el 1851. Veg. *Epistolari* I: 35)

Las lenguas [romàniques] que por su naturaleza y por haber recibido al principio esta denominación, son las siguientes: [...] La llamada provenzal, a la que se reduce el catalán y los modernos dialectos meridionales de Francia.

Esta lengua clásica provenzal excitó debidamente el entusiasmo en aquellos tiempos en que sonaba do quiera, y aún hoy ofrece singulares halagos a los que han llegado a superar los débiles obstáculos que dificultan su inteligencia, aun cuando en ella no se reconocan, como reconocemos nosotros, los más antiguos acentos del habla materna. (*Estudios sobre los orígenes y la formación de las lenguas romances y especialmente de la provenzal*, 1853. Veg. OC IV: 76 i 116, respectivament).

El ejemplo de algunos literatos de aquel país [Itàlia], aplicados al estudio de nuestro antiguo idioma provenzal. [...]. Bastero era sin duda el más entendido como gramático y filólogo. (*Bastero, filólogo catalán*, 1855. Veg. OC IV: 443)

Un aspecte remarcable dels textos que acabem de citar és l'interès de Milà per la llengua del passat, ja que majoritàriament s'hi preocupa per la llengua dels escriptors antics, especialment els trobadors. Cal destacar, així mateix, la confusió generalitzada entre la llengua parlada i l'escrita, típica d'un erudit apassionat per la *Gaia Ciència*. Amb tot, Milà no oblida el present perquè en la carta a Rubió del 1851 es refereix tant a la llengua catalana moderna com a l'antiga amb la designació «provençal». ⁵ Milà, a més, reconeix que l'evolució de la llengua ha distanciat la varietat antiga de la contemporània (veg. OC IV: 116), però creu que això no impedeix que una persona culta pugui superar les dificultats de comprensió i considerar les dues variants com a pròpies. En defini-

5. Milà se cenyia estrictament en aquesta darrera obra a la primera classificació de les llengües romàniques proposada per la romanística: la de F. Diez a la *Grammatik der Romanischen Sprachen* (1836-1843).

tiva, el discurs de Milà d'abans de 1857 és típicament llemosinista, perquè hi trobem una identificació clara entre l'occità i el català, especialment durant el passat però també en el present. Aquest fet comporta, així mateix, l'aplicació sovintejada a la llengua catalana de gentilicis o adjectius usats habitualment per referir-se a l'occità.

2.2 *La segona etapa (entre 1857 i 1861)*

A partir de 1857 la lectura de l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc R. Cambouliu⁶ farà que Milà rectifiqui parcialment la postura anterior, amb la qual cosa entrem en la segona fase de la seva evolució referent a l'entitat del català. En l'obra suara esmentada, que Milà va ressenyar poc després de publicar-se (veg. Milà 1910),⁷ el professor vallespirenc hi defensava que la llengua escrita dels trobadors del Principat mai no havia estat la mateixa que la parlada per la població, igual com passava al nord d'Itàlia, perquè creia que aquest codi lingüístic era una convenció creada i reservada per a la lírica. Així mateix, Cambouliu hi demostrava que l'aplicació del terme *llemosí* a la llengua dels trobadors havia nascut arran del prestigi que van tenir *Las razós de trobar* de Ramon Vidal de Besalú, autor que havia ampliat el sentit original del gentilici citat com a resultat de l'admiració que sentia per dos dels primers grans trobadors, Bertran de Born i Giraut de Borneil, que eren originaris de la regió de Llemotges. Amb tot, Milà manifestava algunes reticències respecte a la tesi de Cambouliu:

En Cambouliu fixa la seva atenció en la llengua catalana, distingint-la ab encert del llenguatge clàssich dels trovadors. Qu'aquest, encare que usat per els mes célebres poetes de la primera época, era distint de la parla usual després d'haver-ho demostrat possible per lo qu'esdevenia a Italia, ho prova ab varies rahons de pes y ab l'indicació d'algunes formes especials del català [...]. Qu'aquesta fos convencional y literaria y que'l fons fos degut al país llemosí, ja ens sembla mes disputable, [...] (Milà 1910: VII).

Sigui com sigui, el cert és que a partir de 1857 Milà ja no aplicarà més el terme *llemosí* al català, ja fos antic o modern, i l'emprarà únicament com a sinònim d'occità o provençal. És Cambouliu, doncs, i no pas Milà el primer autor català que rebutjà el llemosinisme onomàstic. Cal reconèixer, però, que fou ell qui propagà i difongué les idees de Cambouliu, especialment a la seva *Ressenya històrica y crítica dels antichs poetes catalans* (1865), on exposava la tesi

6. Nascut a Palaldà (Vallespir) el 1820 i mort a Montpeller el 1869. Fou professor de literatura grega a les universitats d'Estrasburg i Montpeller, novellista en francès, membre fundador i primer president de la Société pour l'Étude des Langues Romanes.

7. En aquest article citarem sempre la traducció catalana d'aquesta ressenya, que apareix com a pròleg de la *Història de la literatura catalana antiga: aplech d'estudis per la seva formació*.

de l'erudit nord-català sense citar-lo. És possible que aquesta sigui la raó per la qual el mèrit de la superació del llemosinisme s'hagi atribuït a Milà i, com a conseqüència, que Cambouliu hagi passat força desapercebut per als historiadors de la filologia catalana.⁸ Entre els exemples més significatius del canvi de postura de Milà, podem citar-ne, per exemple, el pròleg al XIIIè volum dels *Documentos inéditos del archivo general de la Corona de Aragón* (1858), en què manifestava el goig de veure un idioma que empieza ya a recobrar su verdadero nombre, el cual es verdad no sonará tan bien a todos los oídos como el intruso de lemosín (citat per Solà 1991: 137), la Memòria presentada el 1859 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on protestava por la denominación de lemosín dado al catalán (citat per Jorba 1984: 209), o la crítica de Milà a Pere Vignau i Ballester, autor de *La lengua de los trovadores* (1869), que continuava dins el llemosinisme estricte:

Diremos, sin embargo, que el nombre de lemosín provenzal, que nos pareció muy aceptable cuando leímos el título de su obra, por creerlo aplicado solo al galo-meridional que no hay motivo para llamar provenzal a secas, al verlo como designativo de toda la lengua de oc [...], lo creemos ocasionado a perpetuar una denominación inexacta y a confirmar un antiguo error; pues el que algunos poetas catalanes tratasen de provenzalizar o lemosinizar su lenguaje y el que aun en los escritos prosaicos se halle algún resabio galo-meridional, no es razón para aplicar al conjunto de la literatura catalana el nombre de una provincia de Francia (veg. OC V: 183).

Tanmateix, la influència de Cambouliu en Milà no implica que renunciés a un llemosinisme de tipus ideològic o històric,⁹ ja que durant aquesta segona fase encara continuà creient que l'occità i el català eren variants d'una mateixa llengua, tant en el present com en el passat. En trobem dues mostres significatives el 1859. Una, curiosament, és la mateixa memòria en què Milà protestava per l'ús del terme *llemosí* a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, el tema de la qual versava sobre los dialectos de la lengua de oc o galomeridional y del catalán amb l'objectiu d'explicar por qué el habla de una parte de Francia y el de una parte de España son dialectos de una misma lengua (citat per Jorba 1989: 209). Però la mostra més il·lustrativa de la continuïtat ideològica de Milà sobre la naturalesa del català és el famós discurs que pronuncià en la inauguració dels primers Jocs Florals restaurats de l'època contemporània (1859), un fet crucial en la història de la *Renaixença* catalana:

Segons ha demostrat lo felís y cada dia més estés conreu poètic de la llengua catalana y dels dialectes germans del mitjorn de Fransa, [...] de aquella llengua, [...] que, ab

8. Milà esmentà Cambouliu molt poques ocasions, a banda de la ressenya sobre *l'Essai*, i no digué quina era la seva font la majoria de vegades que comentà l'origen del terme *llemosí*.

9. Recordem les discrepàncies de Milà envers Cambouliu pel que fa a la naturalesa de la llengua dels trobadors que hem plasmat a la citació de la ressenya de *l'Essai* (Milà 1910). Milà tornà a insistir en aquest aspecte a *De los trovadores en España* (veg. Milà 1861: 23).

noms diversos però ab varietats sols secundaries, fou un temps la mes culta y celebrada, [...] ¹⁰ llengua, finalment, que de cap manera 'ns devem avergonyir que sia de dels nostres avis, la de nostres mares, la de nostra infantesa (Milà 1908: 4-5).

Una altra de les conseqüències de l'acceptació parcial de la tesi de Cambouliu per Milà fou la modificació dels usos onomàstics referents a la suposada llengua occitanocatalana i les seves varietats. Tal com ho podem comprovar en dos dels fragments suara citats (Jorba 1989: 209 i OC V: 183), a partir de 1857 Milà anomenà *llengua d'oc* el conjunt lingüístic situat entre el Loira i l'Ebre, mentre que les dues varietats de què estaria formada eren designades amb els noms de *galomeridional* (és a dir, l'occità estricte) i *atalà*, tot i que també usà ocasionalment d'altres qualificatius per esmentar-les. Així, algunes vegades es referí al *galomeridional* amb els termes *llemosí*, *provençal*, *llemosí-provençal*, o varietat *transpirenaica* o *septentrional* de la llengua d'oc; el català també fou anomenat varietat *espanyola* o *de migjorn* de la llengua d'oc.

És clar, doncs, que la característica principal d'aquesta segona fase és el fet que Milà, com a conseqüència d'haver conegut l'obra de Cambouliu, renuncià a l'ús del mot *llemosí* per designar el català i, paral·lelament, modificà els gentilicis referents a aquest idioma i l'occità que havia usat fins aleshores. Tanmateix, Milà continuà creient, en oberta contradicció amb Cambouliu, que aquestes dues últimes varietats eren branques d'un mateix idioma, ara anomenat *llengua d'oc*, malgrat que se n'hagués perdut el record i no tingués un nom unitari.

2.3 La tercera etapa (després de 1861)

Poc després, Milà publicà el 1861 *De los trovadores en España*, una de les seves obres més importants, on trobem un petit però significatiu canvi respecte a la seva concepció de la naturalesa del català, cosa que ens permetrà parlar d'una tercera fase. El primer que cal destacar és la continuïtat de Milà amb els usos onomàstics que hem descrit a la segona etapa. Així, un dels objectius d'aquest llibre era la presentació i descripció de les característiques principals de la llengua *que suele designarse con el nombre de provenzal y que hablaron los pueblos comprendidos entre el Loira y el Ebro* (Milà 1861: 17) a través de les seves dues principals varietats, la *galomeridional* (o *transpirenaica*) i la *catalana* (o *española*), que eren tractades, però, en capítols diferents.¹¹ Milà tornava a insistir en les causes de l'extensió del terme *llemosí* al conjunt

10. En el llarg espai que ometem Milà cita els principals trobadors occitans i els inclou en la literatura catalana antiga.

11. Intitulats, respectivament, *Lengua de oc: variedad galo-meridional* (capítol I.2) i *Variiedad catalana de la lengua de oc* (capítol IV.1).

de la *lengua de oc*¹² —sense citar Cambouliu— i en el fet que la llengua emprada pels trobadors no era una convenció sinó *que es de creer que todos sus usos estaban fundados en el habla común* (Milà 1861: 23). No semblaria, doncs, haver-hi cap canvi substancial amb l'etapa anterior si no llegíssim aquest fragment:

Las estrechas relaciones entre este país [Catalunya] y el mediodía de Francia produjeron la unidad general de la lengua, pero esta unidad, que no se oponía en los países transpirenaicos a ciertas modificaciones secundarias, no obstó tampoco para que en Catalunya se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde ha podido considerarse como una nueva lengua (Milà 1861: 425).

Si tenim present que el 1859 Milà encara defensava públicament a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona que català i occità *son dialectos de una misma lengua*, ara, en canvi, és clar que havia rectificat la seva posició anterior en considerar trencada l'antiga unitat, idea que reforçava usant sempre el passat per referir-se a la *llengua d'oc*. Malgrat que no especifiqui l'època en què això es va escaure, és fàcil pressuposar que, en el context d'una obra dedicada als trobadors, Milà es refereix a les conseqüències de la batalla de Muret (1213), el fet històric que estroncà definitivament els dominis catalans d'Occitània i que comportà, a més, l'inici de la decadència del model trobadoresc. Aquesta nova concepció de les relacions entre català i occità explicaria, així mateix, que a *De los trovadores* Milà no barrejà mai els trobadors catalans del segle XIII amb els occitans i que presentés les característiques de les dues varietats de l'antiga *llengua d'oc* en capítols diferents en considerar que les diferències lingüístiques dels textos poètics d'aquesta època ja eren clares i sistematitzables (veg. també Jorba 1984: 204).

A partir del 1861, doncs, Milà continuà creient que català i occità havien nascut dins una mateixa llengua romànica altmedieval, però l'evolució lingüística i *la vida propia* que havien seguit a partir del XIII les havia allunyat tant que l'antiga unitat ja havia desaparegut des de feia temps. Per això, no és estrany anar trobant en l'obra milaniana posterior referències a una *llengua d'oc* formada per l'occità i el català —amb la terminologia que ja hem comentat— que ara, però, sempre situava en el passat:

Entremitj de les famoses llengües francesa, italiana y castellana hi havia un altre romans molt celebrat que alguna vegada s'anomena llengua d'oc (hoch conforme'l nostr'estil), per causa de ser esta sa partícula afirmativa. Dita llengua's partia en dos branques; la del septentríó dels Pirineus (llevat lo Rosselló) y la del mitjorn dels mateixos. La de septentríó s'anomená comunament provensal; mes lo poeta y gramátich Ramon Vidal de Bezaudú (Besalú), li dona'l nom de llengua llemosina [...]. La branca del mitjorn dels Pirineus, a mes del nom de romans que era comú a totes les filles del llatí, rebé aquell que li pertocava, que era'l el de català o catalanesch (veg. Milà 1865: 7-8).

12. Denominació que, segons Milà (1861: 22), *es la única bastante extensa y exacta*.

Tot i que Milà no explicita en cap moment les raons que l'havien fet canviar de parer, creiem que els avenços de la romanística europea —especialment, dels estudis sobre lingüística provençal— influïren decisivament en la rectificació de la seva postura sobre l'entitat del català. En aquest sentit, a *De los trovadores en España* demostra tenir un coneixement molt aprofundit de totes les varietats de l'occità i el català, tant modernes com antigues.¹³ Una de les mostres més significatives n'és l'apartat *Varietad catalana de la lengua de oc* (1861: 424-461), on Milà, tal com hem dit, estableix una tipologia molt exhaustiva de les diferències entre el català i l'occità antics a fi de *distinguir sin dejar género de dudas los escritores catalanes de los provenzales, aun en los casos en que se presentan mezclados los caracteres de ambas variedades de la lengua de oc* (Milà 1861: 435); una descripció que, segons Solà (1991: 137), *és tan rica i sòlida que al cap de cent vint-i-cinc anys encara no ha estat superada*.

Un altre aspecte de l'obra de Milà que s'explica millor a través de la nova concepció de les relacions històriques entre els dos idiomes és el fet que a partir del 1861 sovint es refereix al català i a l'occità com a llengües «bessones» o «germanes», tal com ho il·lustren aquestes citacions:

[...] éste [Lo Joglar de Maylorcha de Jeroni Rosselló] llama desde luego la atención por el lenguaje antiguo en que está escrito, lenguaje no solo hermano, sino verdadero gemelo del provenzal (Milà 1865, reproduït a OC V: 184)

Observa el autor [Paul Meyer] que la o breve tónica no siempre se disuelve en provenzal, lengua que en esto manifiesta su especial tendencia a conservar puras las vocales latinas. Con mayor razón, añadiremos, puede decirse de su hermana melliza la catalana (Milà 1869, reproduït a OC V: 401)

També havem cregut oportuna una altra excepció en l'article qu'adicionem [Lo sermó d'en Muntaner] tractantse d'un assumpte català y escrivintse per a una societat¹⁴ que's complau a recordar l'antiga germanat del provensal y de la nostra llengua» (Milà 1880, reproduït a OC III: 268, nota 1)

3. CONCLUSIONS

Malgrat que Milà hagi passat a la història de la filologia catalana com la persona que fonamentà científicament la independència del català enfront de l'occità, hem de reconèixer que les seves idees no coincidien exactament amb allò que manté actualment la lingüística romànica i catalana. Milà, doncs, sempre cregué que la seva llengua no era una evolució directa del llatí sinó que havia nascut com una varietat molt marcada, però integrada, dins l'occità. Més endavant, a partir d'una assumpció parcial de les idees de Cambouliu, Milà revisà en part aquesta

13. En aquest sentit, és significatiu que Milà fes pública en aquesta obra la seva primera proposta de classificació dels dialectes catalans en orientals i occidentals (vegeu Milà 1861: 432-434).

14. Es refereix a la Société pour l'Étude des Langues Romanes de Montpellier.

concepció i reconegué que la història havia separat el català i l'occità fins al punt que a finals del XIII ja calia considerar-les llengües diferents. Val la pena subratllar aquest punt de vista de Milà, perquè pocs estudiosos l'han assenyalat.¹⁵

També hem demostrat que Milà no és el primer erudit que rebutjà el llemosinisme onomàstic sinó Cambouliu, tal com ja ho havia dit encertadament Jorba (1984: 207) i Milà mateix reconegué alguna vegada, sense que això hagi tingut gaire repercussió entre els historiadors de la filologia catalana.¹⁶ Amb tot, l'apropiació de les idees de Cambouliu per part de Milà fou parcial, perquè el professor nord-català estava convençut que el català ja era una entitat lingüística independent de l'occità des dels orígens, a diferència de Milà. Tanmateix, és inqüestionable que el (re)descobriment de l'origen de l'aplicació del terme *llemosí* al català per part de Cambouliu impactà considerablement en el pensament lingüístic de Milà i preparà el terreny perquè també acabés rebutjant el llemosinisme ideològic, entès en el sentit de la creença en el manteniment d'una unitat lingüística catalanoccitana fins al present, independentment de la terminologia emprada.

Per aquest motiu, també arribem a la conclusió que la renúncia de Milà al terme *llemosí* a partir del 1857 no implicava que abandonés la concepció que considerava el català i l'occità dues parts d'una mateixa llengua, a diferència del que han mantingut bon nombre d'estudiosos de l'obra de Milà. Per aquesta raó, creiem que caldria entendre el llemosinisme català com la ideologia que defensa una identitat originària comuna entre català i occità, conservada o no en el present, més enllà del seguiment d'uns determinats usos terminològics. D'aquesta manera, podrem entendre més adequadament no només les idees de Milà sinó també les opinions d'altres personatges coetanis o propers a la seva època com, per exemple, Alcover, el qual, comentant precisament l'obra del nostre autor en el pròleg de la gramàtica de Forteza (1915: 37-38), deia: [Milà] *se revela un romanista consumat, entenenent per «provençal» la llengua d'oc i considerant el català com una branca, com una varietat de la mateixa llengua, que és així com cal considerar-la.*

En definitiva, estem fermament convençuts que la lectura completa de l'obra de Milà, d'una banda permet entendre apropiadament el seu pensament lingüístic, que alguns autors han qualificat d'ambigu o confús en interpretar-lo com un tot estàtic, i per l'altra demostra que les seves idees sobre l'entitat del català passaren per tres etapes ideològiques diferents, amb les conseqüents modificacions en els usos onomàstics referits a la llengua. Només així, doncs, podrem valorar adequadament la seva aportació a la història de la lingüística catalana.

15. Ho han fet, amb més o menys intensitat, Jorba (1984), Moll (1952 [1991]), Solà (1991) i Calaforra (1998).

16. Per exemple, Rafanell (1991: 10), l'investigador més important del llemosinisme, mai no esmenta Cambouliu.

Com a cloenda, ens agradaria acabar aquest petit article amb les paraules que Milà adreçà per carta a Charles Chabaneau el 1879 —al nostre entendre una de les més interessants i menys citades— en la qual el nostre autor exposava *a posteriori* la seva evolució ideològica respecte al llemosinisme, reconeixia el paper que tingué Cambouliu en aquest procés i citava els cercles en què encara es mantenia. Així mateix, aquesta carta té el mèrit de ser una de les poques reflexions vuitcentistes que existeixen sobre els darrers anys d'una de les idees que més ha condicionat la percepció sobre la pròpia llengua dels catalanoparlants cultes entre els segles xvi i xix, i sense la qual no pot entendre's bona part dels discursos lingüístics que aquestes persones generaren:

Esta palabra [llemosí] se ha conservado hasta nuestros días, como V. sabe muy bien. [...] En su «Adeu siau turons», que fue la señal del despertamiento de nuestra moderna poesía, la usó Aribau con singular predilección [...]. Todos la hemos usado hasta nuestra época. Pero el conocimiento de «Las rasós de trobar» me dio a conocer (como, por otra parte, conoció Cambouliu) el origen de la denominación, y desde entonces se ha ido substituyendo el nombre de lengua catalana (el catalanesch de Muntaner). [...] Algunos valencianos (no todos), que no quieren llamar catalana a su lengua, se empeñan todavía en conservar esta denominación, suponiendo que hubo un lemosín de que por una parte derivó el catalán y por otra el valenciano. (Vegeu *Epistolari* III: 190-191).

FRANCESC BERNAT I BALTRONS
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BERNAT 2003: Francesc Bernat, «Els orígens de la dialectologia catalana al segle XIX: la tasca de Manuel Milà i Fontanals», dins *Actes del XIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, volum III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 387-411.
- BERNAT 2003b: Francesc Bernat, «El baleàric dins els estudis dialectals inèdits de Milà i Fontanals», *Zeitschrift für Katalanistik*, 16, 41-53.
- CALAFORRA 1998: Guillem Calaforra, *Wilhelm Meyer-Lübke i «Das Katalanische». Introducció i traducció*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CAMBOULIU 1857: François R. Cambouliu, *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, París, Librairie Durand.
- EPISTOLARI I i III (1922, 1995): Lluís Nicolau d'Olwer [Correspondència recollida i anotada per], *Epistolari d'En Manuel Milà i Fontanals*, III volums, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FORTEZA 1915: Tomàs Forteza, *Gramàtica de la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Escuela Tipogràfica Provincial.
- JORBA 1984: Manuel Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial.

- JORBA 1989; Manuel Jorba, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MILÀ 1861: Manuel Milà, *De los trovadores en España*. Reeditat el 1966 a cura de C. Martínez i F.R. Manrique a Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MILÀ 1865: Manuel Milà, *Ressenya històrica y crítica dels antics poetes catalans*. Reeditat a Milà (1908).
- MILÀ 1908: Manuel Milà, *Obres catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals*, Barcelona, Gustau Gili Editor.
- MILÀ 1910: Manuel Milà, «Prólech», dins *Historia de la literatura catalana antiga*, Barcelona, Imprenta Literaria de N'Arthur Suárez, III-VIII.
- MOLL 1952 [1991]: Francesc de B. Moll, *Gramàtica històrica catalana*. Traducció catalana del 1991 a València, Universitat de València.
- MOURELLE-LEMA 1966: Manuel Mourelle-Lema, «Actualidad de un occitanista español del siglo XIX: Milà y Fontanals», *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 23, 97-111.
- OC (1888-1895): Manuel Milà, *Obras Completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals, coleccionadas por el dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, VIII volums, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- RAFANELL 1991: August Rafanell (editor), *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*, Vic, Eumo.
- SOLÀ 1991: Joan Solà, «Milà i Fontanals i la llengua catalana», dins *Episodis d'història de la llengua catalana*, Barcelona, Empúries, 131-151.

